

„Balkanski” i „zapadni” makijavelizam: Z-4 – diplomacija i/ili oružje?

ALBERT BING

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Prilog tematizira genezu i epilog jednoga od posljednjih pokušaja razrješenja problema okupacije Hrvatske diplomatskim putem uoči vojnoga raspleta 1995. godine. Inicijativa Z-4 (*Zagreb Four talks*) inicirana je u neposrednim razgovorima hrvatskoga predsjednika Franje Tuđmana i američkoga veleposlanika u Hrvatskoj Petera Galbraitha neposredno nakon postizanja Vašingtonskoga sporazuma u ožujku 1994. (kojim je utrt put užoj hrvatsko-američkoj suradnji i budućem sporazumu iz Dayton). Iako nikada nije realizirana – s obzirom na novonastale okolnosti nakon vojno-redarstvene intervencije Hrvatske 1995. – u povijesnom je smislu diplomatska inicijativa Z-4 značajna političko-diplomatska sastavnica (među)faza pokušaja pronalaženja mirnoga rješenja problema reintegracije okupiranih područja Hrvatske. Kao jedna od, u osnovi, američkih inicijativa, Z-4 podjednako govori o kontroverznoj pozadini američke politike prema “regiji”, složenim pitanjima političke i vojne suradnje Hrvatske i Sjedinjenih Američkih Država (koja 1994.-1995. postaje okosnicom konačnoga raspleta /post/jugoslavenske “krize”), odnosno pozicijama nekih od najvažnijih činitelja međunarodne zajednice. U širem se kontekstu Z-4 analizira i kao povijesni dokument koji je iskazao različite vrijednosne značajke shvaćanja političkoga (pre)ustroja Hrvatske kao i složenu pozadinu realpolitičkih premisa hrvatske i američke politike, odnosno foruma međunarodne zajednice.

Ključne riječi: Republika Hrvatska; Plan Z-4; Peter Galbraith; Franjo Tuđman

Uvod

Plan Z-4 (*Zagreb Four talks*) bio je jedan od posljednjih pokušaja međunarodne zajednice da iznađe diplomatsko rješenje za reintegraciju okupiranih područja Hrvatske kao alternativu vojnom raspletu. Poticaj za iznalaženje diplomatskoga okvira dao je hrvatski predsjednik Franjo Tuđman. Vraćajući se u Zagreb nakon potpisivanja sporazuma u Washingtonu (od 18. ožujka 1994.) istim zrakoplovom kojim je putovao i američki veleposlanik u Hrvatskoj Peter Galbraith, Tuđman je potaknuo pitanje izravnoga američkog sudjelovanja u pregovorima Zagreba sa Srbima u Kninu. Neposredan motiv

bilo je povezivanje otvorenih pitanja Bosne i Hercegovine (BiH), koja su bila u žiži međunarodnoga angažmana na području bivše Jugoslavije, s problemom reintegracije okupiranih područja Hrvatske. Iako je Hrvatska u Washingtonu morala odstupiti od svoje dotadašnje politike prema BiH, približavanje Hrvatske i Sjedinjenih Američkih Država (SAD) bitno je ojačalo hrvatski položaj. Nakon četiri godine uglavnom neuspjelih pokušaja, Tuđman je napokon uspio pridobiti pozornost SAD-a, koji se – nakon serije mršavih rezultata međunarodne zajednice – odlučuje na preuzimanje inicijative u trusnoj balkanskoj regiji. Galbraith se dakle spremno odazvao Tuđmanovu prijedlogu, ali uz naglašavanje nužne koordinacije sa "saveznicima". Iako se zbog oprečnih stavova Hrvatske i SAD-a (u pitanjima slobode medija, ljudskih prava, odnosa prema BiH...) nije moglo govoriti o pretjerano "srdačnim" odnosima te je, štoviše, hrvatsko-američka suradnja kontinuirano bila prožeta trzavicama (posebice između američkoga veleposlanika i hrvatskoga predsjednika), bilo je očito da u danim okolnostima obje strane računaju "iskoristiti" jedna drugu. Riječ je o kompleksnom realpolitičkom odnosu saveznika koji su, svaki sa "svojom računicom", težili realizaciji ciljeva koji se nisu podudarali u cjelini.

Kako bilo, Hrvatska se od nezahvalna položaja kandidata za nametanje sankcija zahvaljujući legitimitetu koji su omogućili Vašingtonski sporazumi u kratkom roku prometnula u važnog regionalnog činitelja koji je mogao djelovati "ispod kišobrana" najmoćnije države svijeta. S druge strane, početni uspjeh američke diplomatske akcije promovirao je SAD kao djelotvornu alternativu europskom pristupu, koji je zapeo u "glibu" srpske opstrukcije i vlastitih nedorečenosti. U tom složenom kontekstu, koji se na metaforičkoj razini može nazvati odnosom "balkanske" i "zapadne" inačice makijavelizma, pojavljuje se i takozvani plan Z-4.

Američke pozicije u "regiji" 1994./1995. godine

Unatoč preuzimanju inicijative prema području bivše Jugoslavije, američke pozicije u vrijeme profiliranja plana Z-4 i pokušaja njegove realizacije nipošto nisu bile ni jednoznačne ni usuglašene, ne samo u odnosima prema forumima međunarodne zajednice – prije svega Kontaktnoj skupini Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji i Ujedinjenim narodima (UN) – nego i unutar same američke administracije. U tom se kontekstu mogu naznačiti zanimljive ambivalencije, pa i svojevrsne kontroverzije američke politike koja se profilirala u korelaciji s razvojem "balkanske krize". Zapravo se može govoriti o tri opcije američke politike koje se razvijaju u razdoblju od Vašingtonskih sporazuma iz ožujka 1994. do operacije "Oluja" u kolovozu 1995. godine. Prva se odnosila na razmatranje ograničene vojne intervencije kojom bi, uz NATO predvođen SAD-om te uz suglasnost UN-a, međunarodna zajednica napokon zaustavila ekspanziju velikosrpske politike. Druga je opcija bila dijametralno suprotna i zastupala je stanovište da vojna intervencija iz mnogih razloga naprosto nije prihvatljiva solucija, a treća je – u koju se može svrstati i inicijativa

Z-4 – smatrala da je još uvijek moguće diplomatsko rješenje. Ključni događaj koji je bio okvir zapleta te u konačnici prijelomnica bio je povezan uz takozvanu prvu bihačku krizu u studenom 1994. godine.

Porivajući se na "ogromne civilne žrtve" i "veliku sigurnosnu prijetnju postrojbama UNPROFOR-a na terenu" u vrijeme kulminacije "prve bihačke krize", američka veleposlanica pri UN-u Madeleine Albright u svojem izvještaju Vijeću sigurnosti UN-a od 29. studenoga 1994. iznijela je da "vlada SAD zbog svega toga misli da takva agresija zahtijeva primjerene vojne akcije i od strane NATO-a".¹ Međutim, takav scenarij nije bio previše realan. Vojnoj opciji u kojoj bi sudjelovao NATO protivio se, prije svega, najvažniji američki NATO-saveznik, Velika Britanija, te poslovično UN, a u samoj američkoj politici i javnosti u tom pitanju nije bilo konsenzusa; britanski general Michael Rose, koji je obnašao dužnost zapovjednika UNPROFOR-a u BiH od siječnja 1994. do dolaska ponešto "agilnijega" general-pukovnika Ruperta Smitha u siječnju 1995., zastupao je stanovište da međunarodne postrojbe UN-a ne bi smjele prijeći takozvanu liniju Mogadishu, odnosno djelovati borbeno, ograničavajući svoju aktivnost striktno na održavanje mira (*peace-keeping*) unatoč kontinuiranoj opstrukciji Srba i kršenju svih humanitarnih normi (što je u konačnici dovelo do srebreničkoga masakra kao vrhunca genocidne velikosrpske politike).² S obzirom na "ispuhavanje" i sve izraženiju dezorijentaciju američke inicijative, u Washingtonu se formirala grupacija političara i dužnosnika okupljena oko američkoga potpredsjednika Alberta Gorea (među ostalima, savjetnik Vijeća nacionalne sigurnosti Anthony Lake, veleposlanica pri UN-u Madeleine Albright, visokopozicionirani dužnosnik State Departmenta Richard Holbrooke), koja nije bila nesklona "angažmanu" Hrvatske kao – realno jedinoga – vojnog saveznika u regiji koji bi obuzdao velikosrpsku politiku; motivi te skupine političara nisu bili vezani uz hrvatske nacionalne interese, nego prije svega uz "želju da se bosanskohercegovački Muslimani spase od srpskog genocida te ujedno spriječi situacija u kojoj bi se stvorio presedan u kome bi počinitelj genocida bio nagrađen teritorijalnim probitkom".³

S druge strane, razvijale su se dvije oprečne tendencije. Dio američke administracije bio je na pragu odustajanja od principijelne politike na području bivše Jugoslavije. Zauzimanje "linije manjeg otpora" s obzirom na "stanje na terenu" vodilo je prešutnom prihvaćanju politike sile, odnosno praktičnom prihvaćanju rezultata agresivne velikosrpske politike, odbacivanju načela nenasilne promjene granica i toleriranju zločina počinjenih u ime nacionalnih homogenizacija. O tome svjedoči američki veleposlanik u BiH Viktor Jakovcich, koji je, poput

¹ Davor Marijan, *Oluja* (Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007), 235.

² "The Crossing of Mogadishu line (Somalia; The United Nations Force in Bosnia)", *The Economist*, 13. 1. 1996.

³ Vitomir Miles Raguz, "Washington s jakom Hrvatskom", *Obzor (Zagreb)*, 1. 5. 1995.

Petera Galbraitha,⁴ bio zagovornikom očuvanja cjelovite BiH i postizanja integralnoga i konzistentnoga rješenja za cjelokupno područje bivše Jugoslavije te je odbacivao kompromisne solucije koje su se kosile s dosljednim pridržavanjem načela zaštite ljudskih prava, što je formalno bila i službena pozicija vlade SAD-a: "Došlo je do razlike u mišljenju među predstavnicima američke administracije, u to vrijeme, o tome kako da najbolje postupamo u Bosni i Hercegovini, a da to bude u skladu s američkim interesima. Bio sam za jedinstvenu i cjelovitu BiH, dok su neki drugi u administraciji bili za to da podijelimo BiH unutar jednog vrlo labavog okvira koji bi trebao obuhvatiti dvije vlade, dvije armije, itd."⁵ Štoviše, prema Jakovcichu, dosljedna primjena te politike bila bi pogubna i za Hrvatsku: "Malo se zna, da je politika američke administracije u to vrijeme bila podijeliti ne samo BiH nego i Hrvatsku. Po jednom planu, koji je predstavljao službenu američku politiku u to vrijeme, i Hrvatska je isto tako trebala biti podijeljena na jedan ili dva hrvatska dijela i više srpskih enklava, koje bi egzistirale poput današnje Republike Srpske u BiH."⁶ Tvrdnje američkoga veleposlanika Jakovcicha neizravno potvrđuje svjedočanstvo generala Krešimira Čosića, koji je krajem 1994. (u vrijeme "bihačke krize") boravio u Washingtonu te je s takvim scenarijem bio upoznat u Pentagonu.⁷

Američki su analitičari procijenili da bi padom Bihaća bosanskohercegovački Srbi vojno pobijedili te da je s obzirom na okolnosti (nepostojanje nekoga izraženijega američkog interesa u regiji, nepostojanje konsenzusa u međunarodnoj zajednici oko BiH) kao osnovicu rješenja izglednije prihvatiti zatečeno stanje; slijedom takvih procjena, "u studenom 1994. Zagrebu je eksplicitno poručeno kako Washington neće braniti Bihać".⁸ Ovaj primjer neprincipijelnoga poigravanja načelima – presedan dovođenja u pitanje nepovredivosti granica i uvažavanja posljedica etničkih homogenizacija – odrazio bi se, dakako, ne samo na pitanje budućega statusa hrvatskoga Podunavlja nego i na okupirana područja u cjelini, uz nesagledive posljedice. Odgovornost za "zamrzavanje" postojećega stanja SAD bi prebacio na Hrvatsku (uz Srbiju, koja je već proglašena glavnim krivcem) uz opravdanje, koje se veoma često rabilo, da se sve strane u sukobu ponašaju slično, "pa se zapravo tu i ne može ništa učiniti". Treća, ili diplomatska, opcija postizanja dogovora između zaraćenih strana, koju je uz Jakovcicha zagovarao Peter Galbraith, bila je usko povezana (slijedom Vašingtonskih sporazuma) uz hrvatsko držanje prema BiH; u svojoj kritici Herceg-Bosne 1993. Galbraith je američku potporu hrvatskom suverenitetu i teritorijalnom integritetu izrijeком povezo s hrvatskim poštivanjem teritorijalne cjelovitosti

⁴ *The United States and Croatia: A Documentary History 1992-1997* (Washington: U.S. Printing Office, 1998), XIV.

⁵ "Američka politika prema ratu u BiH 1992.-1995.", dokumentarni serijal, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2005., kopija transkripta u posjedu autora.

⁶ *Isto*.

⁷ Intervju s generalom Krešimirom Čosićem, kopija u posjedu autora. Također: Marijan, *Oluja*, 236-238.

⁸ Vitomir Miles Raguž, "Who saved Bosnia: Washington or Zagreb?", *Journal of Croatian Studies* 43 (2005).

BiH. Pritom je upozorio da "promjena jedne (republičke, op. a.) granice bivše Jugoslavije nosi rizike promjene svih ostalih granica", što bi se, dakako, odrazilo i na sudbinu hrvatskoga Podunavlja.⁹

Izrada i pokušaj implementacije plana Z-4

U travnju 1994. formirana je takozvana Kontaktna skupina kao multilateralni diplomatski okvir unutar kojega se nastavlja mirovno posredništvo Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji. U njezinu su radu sudjelovali diplomati SAD-a, Rusije, Velike Britanije, Francuske i Njemačke, a operativno vodstvo preuzeo je američki tim na čelu s Richardom Holbrookeom u rujnu 1994. godine. I prije službenoga formiranja Kontaktne skupine, veleposlanik Galbraith je 22. ožujka 1994., pod okriljem Međunarodne konferencije te u suradnji s nekolicinom diplomata, u ruskom veleposlanstvu u Zagrebu organizirao pregovore hrvatskih vlasti s predstavnicima pobunjenih Srba iz Knina.¹⁰ S obzirom na to da su u pregovorima započetim u Zagrebu službeno sudjelovali diplomatski predstavnici SAD-a, Ruske Federacije, Europske unije i UN-a, skupina je dobila naziv Z-4 (*Zagreb Four talks*); službeno je pak apostrofirana kao "mini kontaktna skupina", čime se naglašavala koordinacija s medijatorima Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji Davidom Owenom i Thorvaldom Stoltenbergom.¹¹ Uz Galbraitha, najvažniju ulogu u inicijativi Z-4 imali su ruski veleposlanik u Hrvatskoj Leonid Kerestedžijanc, njemački diplomat Geert-Hinrich Ahrens te norveški diplomat Kai Eide.

Odlučujuću ulogu u kreiranju i promoviranju plana Z-4 imao je američki veleposlanik u Hrvatskoj Peter Galbraith; u intervjuu koji je 2004. dao američkom povjesničaru Charlesu Ingrau, Galbraith je izjavio da je taj plan plod njegovih diplomatskih nastojanja oko mirne reintegracije UNPA zona: "Z-4 je moje čedo" (*Z-4 was my baby!*);¹² prvi ruski veleposlanik u Hrvatskoj Kerestedžijanc kaže da su tehnički dio plana "osmislili međunarodni posrednici".¹³ Prema Davidu Owenu, osnova plana Z-4 zacrtana je u Ženevi sredinom 1994. godine. Prema toj inicijalnoj verziji, bio je predviđen "najveći mogući stupanj autonomije Krajini, te postupna predaja vlasti od strane Srba hrvatskim vlastima, najprije u zapadnoj Slavoniji, a zatim i u istočnoj Slavoniji nakon uprave

⁹ *The United States and Croatia: A Documentary History 1992-1997.*

¹⁰ O ulozi Rusije, posebice ruskoga veleposlanika Leonida Kerestedžijanca, u pregovorima vođenim 1994./1995. vidi: Vlado Vurušić, "Rusija je bila na strani Hrvatske", *Jutarnji list* (Zagreb), 17. 2. 2007.

¹¹ O složenom odnosu međunarodnih činitelja, prije svega predstavnika Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji i američke administracije, vidi: David Owen, *Balkanska odiseja*, prev. Kolinda Grabar i Miroslav Kovačić (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Hrvatski institut za povijest, 1998), 357-358.

¹² Albert Bing, "Put do Erduta. Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994./1995. godine i reintegracija hrvatskog Podunavlja", *Scrinia Slavonica* 7 (2007): 392.

¹³ Vurušić, "Rusija je bila na strani Hrvatske".

UN-a za područje UNPA sektora Istok".¹⁴ S obzirom na takav koncept, planovi međunarodne zajednice zahtijevali su i radikalne promjene hrvatskoga Ustava, koji nije predviđao razinu autonomije koja je faktično značila federalizaciju ili pak konfederalni preustroj Hrvatske. Prvi nacrt završne verzije plana Z-4 sačinjen je u rujnu 1994. te se dopunjavao tijekom sljedeća četiri mjeseca. U konačnici je plan imao 53 stranice i nekoliko amandmana.

Prema inicijalnoj zamisli, plan je imao tri stupnja (razine) realizacije. U prvom koraku trebao se postići prekid neprijateljstava, nakon čega bi kao druga faza uslijedilo razdoblje "uspostave povjerenja" i ekonomske suradnje. Treća se razina odnosila na postupak političke reintegracije. Već nakon prvoga kruga razgovora održanih u ruskom veleposlanstvu 22. ožujka 1994. iniciran je sporazum o prekidu vatre koji je stupio na snagu 29. ožujka. U sljedećih šest mjeseci, počevši sa 12. travnja, vođeni su pregovori o "ekonomskoj suradnji i mjerama izgradnje povjerenja" (engl. *confidence-building measures*). Za razliku od Zagreba, koji se trudio popraviti imidž Hrvatske nakon prijetnji sankcijama i izolacijom, kninske su vlasti opstruirale pregovore, što je, kako je istaknuo američki veleposlanik, "ukazivalo na političku nezrelost kninskih vođa i dovelo u pitanje strpljivost hrvatskih vlasti..."¹⁵

Ekonomski pregovori Zagreba i Knina odvijali su se u trenucima novih inicijativa Kontaktne skupine u BiH (takozvani Plan A i Plan B), koje su Miloševiću nudile ublažavanje sankcija uz uvjet priznanja granica BiH, te su očigledno bili povezani s tijekom pregovora vođenih u Beogradu. Iako je Miloševićev utjecaj na Srbe u Hrvatskoj bio znatniji negoli na Srbe u BiH, i on je proživljavao značajne oscilacije i metamorfoze: zaoštavanjem prilika u BiH nakon intervencije NATO-a i približavanjem isteka mandata UNPROFOR-a jačala je nervoza u srpskom vodstvu, što je rezultiralo stalnim sukobima generala Mile Novakovića i krajinskoga predsjednika Milana Martića te padom morala u krajiškoj vojsci: "Osnovna karakteristika Srpske vojske Krajine je bila nemotivisanost. Posledice toga su bile negativne po ponašanje kod svih pripadnika Srpske vojske Krajine. (...) Opijanje je karakterisalo svaku jedinicu koja je bila bez aktivnosti i kontrole, a vidno mesto u neprilagođenom ponašanju imala su omalovažavanja i klevetanja pretpostavljenih. Proglašeni su izdajnicima, lagalo se da imaju velike plate. Registrovane su i ne u malom broju pretnje i fizički napadi na aktivne oficire. (...) Samoranjavanja i samoubistva su bila u stalnom narastanju. (...) Česta su nepotrebna pucanja bojevom municijom – kod kuće, u kafani, naselju, odlasku na smenu i povratku iz jedinice. Karakteristična je 'udružena pucnjava' više vojnika, sa nasilničkim ponašanjem, sa elementima pljačke i otimačine. Značajnu stavku činile su bežanija u bolest i iseljavanje u Srbiju i svet."¹⁶ Priče o "homogenizaciji srpskog naroda" i stvaranju "Sjedinjenih srpskih država" blijedjele su pred

¹⁴ Owen, *Balkanska odiseja*, 358.

¹⁵ *The United States and Croatia: A Documentary History 1992-1997*.

¹⁶ Milisav Sekulić, *Knin je pao u Beogradu* (Bad Vilbel: Nida Verlag, 2000), 123, 152.

realitetom višegodišnje izolacije područja koja su etnički očišćena od ne-Srba odmah po izbijanju sukoba, a sada su ih zbog socijalnih razloga i straha od povratka Hrvata napuštali i sami Srbi.¹⁷

Miloševićeva sklonost kompromisu – prije svega kroz pogađanje s Hrvatskom – proizlazila je iz realistične procjene da ustupcima treba kapitalizirati dotadašnja osvajanja. Imajući na umu taj aspekt regionalnih odnosa (kontinuitet hrvatsko-srpskih pregovora), SAD je uzeo u razmatranje stvaranje ekvivalentnoga plana za Hrvatsku (kakav je sačinila Kontaktna skupina za BiH). Njegovom je osnovom trebalo biti Miloševićovo priznanje Hrvatske i prihvaćanje reintegracije hrvatskih područja pod nadzorom UNPROFOR-a (na čemu je u Beogradu posebno radio američki predstavnik u Kontaktnoj skupini Robert Frasure). Takva tendencija nije djelovala neuvjerljivo, posebice nakon što su u Londonu "usklađena stajališta Kontaktne skupine i SAD-a", o čemu je hrvatsko vrhovništvo sredinom prosinca 1994. izvijestio britanski veleposlanik Gavin Hewitt.¹⁸ Prema toj zamisli, "Milošević mora priznati RH i BiH te nametnuti sankcije Kninu u slučaju odbijanja sporazuma s hrvatskom vlašću i pojačati ih prema Palama".¹⁹ Na izravan zahtjev predsjednika Clintona, veleposlanik Galbraith je "poveo međunarodnu akciju na jesen 1994. godine za uobličavanjem političkog rješenja za Krajinu u Hrvatskoj".²⁰ Ta je inicijativa u konačnici rezultirala planom Z-4.

Plan Z-4 razvijao se dakle postupno tijekom druge polovine 1994. i uključivao je sljedeće bitne odrednice: 1.) suverenitet i teritorijalni integritet Hrvatske, 2.) povratak svih izbjeglica u njihove domove, 3.) "supstancijalnu" samoupravu krajiških Srba na područjima gdje su činili većinu 1991., 4.) trenutni povratak područja zapadne Slavonije pod kontrolu Zagreba, 5.) punu reintegraciju istočne Slavonije, Baranje i zapadnoga Srijema u hrvatski ustavni i pravni poredak (bez ikakva specijalnoga statusa) nakon prijelaznoga razdoblja. Cijela je Hrvatska određena kao jedinstveni ekonomski prostor bez unutrašnjih granica. Hrvatska kontrolira sve međunarodne granice, a eksplicitno je isključena secesija Srba. Prema Galbraithu, plan je bio utemeljen na prijedlozima koje je istaknula sama hrvatska vlada kao plan rješenja krize.

Na improviziranoj konferenciji za novinare u Murvicama, prilikom posjeta Kninu, Zadru i zadarskom zaleđu krajem listopada 1994., Galbraith je izvijestio da će uskoro predstaviti nacrt političkoga sporazuma te da "plan skupine Z-4 neće biti uzmi ili ostavi".²¹ Energičan pristup problemima i optimizam američkoga veleposlanika nije pokolebalo ni vlastito priznanje da je, prema

¹⁷ Tim Judah, *Serbs. History, Myth & Destruction of Yugoslavia* (New Haven; London: Yale University Press, 1997), 296.

¹⁸ Hrvoje Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem. Između rata i diplomacije 1993.-1995.* (1998.) (Zagreb: Globus international, 1999), 177.

¹⁹ Isto.

²⁰ *The United States and Croatia: A Documentary History 1992-1997.*

²¹ "Plan skupine 'Z-4' neće biti 'uzmi ili ostavi'", *Novi list* (Rijeka), 22. 10. 1994.

viđenju Knina, "krajina zasebna država".²² Galbraithovo samouvjereno držanje proizlazilo je iz pretpostavke da će Slobodan Milošević, na koga su združeno vršili pritisak američki diplomat Robert Frasure i ministar vanjskih poslova Ruske Federacije Andrej Kozirjev, kao i u Bosni, izvršiti pritisak na Srbe u Republici Srpskoj Krajini, na koje je imao veći utjecaj nego na bosanske Srbe. Svojim sugovornicima u Kninu američki je veleposlanik priopćio da "nema mira bez priznanja granica" te da iza takva stava "stoje ne samo SAD već i cijeli svijet"; stoga "rješenje treba tražiti na temeljima rezolucija UN i međunarodnoga prava, dakle, između međunarodno priznatih granica Hrvatske s punim poštivanjem ljudskih prava, bez obzira na to je li riječ o Hrvatima ili Srbima, uključujući pravo svih građana da se vrate svojim domovima i žive u sigurnosti i miru".²³ Galbraithova pomirljiva retorika bila je u opreci s priznanjem o šoku "opsegom razaranja i ovdje i u drugim krajevima Hrvatske, posebno s činjenicom da je to rađeno sustavno i surovo, ne kao rezultat borbi, već s namjerom rušenja domova ljudima koji su ih cijeli život gradili...".²⁴

Nekoliko dana nakon potpisivanja Memoranduma o vojnoj i obrambenoj suradnji između Hrvatske i SAD-a, u Zagrebu je 2. prosinca 1994. potpisan gospodarski sporazum između hrvatskih vlasti i Srba iz UNPA zone u Kninu.²⁵ U prvoj fazi sporazum je uključivao otvaranje autoceste kroz takozvani sektor Zapad (zapadna Slavonija), opskrbu strujom iz elektrane Obrovac, otvaranje naftovoda i drugo. Usklađenost tih događaja i koraka koje su u Hrvatskoj poduzimali Amerikanci jasno je upućivala na izbalansiranu strategiju vojnih i diplomatskih poteza. Ugovor su, uz predstavnike zainteresiranih strana Hrvoja Šarinića i Borislava Mikelića, potpisali i veleposlanici SAD-a i Rusije, Galbraith i Kerestedžijanc, zatim supredsjedatelji Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji David Owen i Thorvald Stoltenberg te predstavnici UNPROFOR-a i Promatračke misije.²⁶ Tom je prilikom najavljena i prezentacija političkoga dijela plana Z-4. Imajući na umu moguće otpore, veleposlanik Galbraith oprezno je najavio Z-4 kao "polazni okvir" i "proces".²⁷ Međutim, priznanje da se u trenutku promoviranja "sporazuma o izgradnji povjerenja" odvija združeni napad hrvatskih i bosanskih Srba na zaštićenu zonu u Bihaću nije se podudaralo s izrazima nade da će se "dobrom voljom i fleksibilnošću ostvariti politički dogovor".²⁸ Ipak, 19. prosinca otvorena je autocesta Zagreb – Okučani – Lipovac,

²² Isto.

²³ D. Mezić, "Galbraith u Kninu: nema mira bez priznanja granica", *Slobodna Dalmacija* (Split), 22. 10. 1994.

²⁴ Isto.

²⁵ "Potpisan sporazum o gospodarskim pitanjima", *Vjesnik* (Zagreb), 3. 12. 1994.

²⁶ Miroslav Krmpotić, ur., *Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u Bosni i Hercegovini) 1989.-1998.* (Zagreb: Hrvatski informativni centar; Slovo, 1998), Sporazum hrvatskog izaslanstva s pobunjenim Srbima, 430.

²⁷ U.S. Ambassador Peter W. Galbraith On The Signing Of The Z-4 Economic And Confidence-Building Agreement UNPROFOR Headquarters, Zagreb, Croatia, December 2, 1994 u: *The United States and Croatia: A Documentary History 1992-1997*, 139.

²⁸ Isto.

koja je bila zatvorena za promet više od četiri godine, a tjedan poslije njome se od Zagreba do Slavonskoga Broda pobjedonosno provezao sam predsjednik Tuđman.²⁹ Tuđman je najavio da će se uskoro moći putovati i željeznicom "od Zagreba do Slavanskog Broda i od Zagreba do Splita preko Knina" te nije proпустio naglasiti da "Europa i svijet priznaju i trebaju Hrvatsku kao čimbenika novog međunarodnog poretka".³⁰

Integralni plan Z-4 predstavljen je hrvatskom vodstvu i predsjedniku Tuđmanu 30. siječnja 1995. kao manje poželjna inačica "europskoga i svjetskoga" pogleda na Hrvatsku. Plan je, da bi se ostavio dojam da "iza njega stoji Washington", Tuđmanu izravno prenio veleposlanik Galbraith; prema sjećanjima Leonida Kerestedžijanca, koji je bio u pratnji Galbraitha, "dok je Peter govorio, vladala je mučna tišina, kao na pogrebu. Osjećalo se da se Hrvati odupiru, ali se čekala Tuđmanova reakcija. On je bio zamišljen i zabrinut. Počeo je vrlo nervozno govoriti. Kratko je rekao da nije oduševljen i da to za Hrvate nije stimulativan plan, ali da razumije kako je ovo tek početak potrage za konačnim rješenjem krize i da je jedino pozitivno to što dokument polazi od 'teritorijalne cjelovitosti Hrvatske'. No, rekao je i da je cijena plana neproporcionalna onom što se događalo u Hrvatskoj. Plan je smatrao suviše prosrpskim",³¹ te je odmah uočeno "da je što se Hrvatske tiče plan čisti promašaj".³² Unatoč velikim rezervama, štoviše otvorenom nezadovoljstvu izloženim planom, prva službena reakcija Hrvatske na objavljeni plan Z-4 – predsjednika Tuđmana te "u raznim modifikacijama" glavnoga hrvatskog pregovarača sa Srbima Hrvoja Šarinića – svela se na to "da se pozitivno određuje prema onim dijelovima dokumenta o uspostavi hrvatskog suvereniteta na cijelom teritoriju, povratku prognanika i lokalnoj samoupravi za srpsku etničku zajednicu ili manjinu, dok je neprihvatljivo sve ono što izlazi iz okvira ustavnih odredbi i međunarodnih konvencija o pravima etničkih zajednica ili manjina".³³

Pojava plana Z-4 trenutačno je izazvala niz kontroverznih reakcija. Osim načelnih pitanja mirne reintegracije, koja je, kao što je primijetio Peter Galbraith, isticala i hrvatska vlada (suverenitet, teritorijalni integritet, povratak izbjeglica...), plan Z-4 je kroz visoku razinu političke – a ne samo ograničene upravne i kulturne – autonomije *de facto* uključivao potenciju (kon)federalnoga preustroja Hrvatske, slično kao i u prijedlozima Kontaktne skupine za BiH. U informativnoj verziji državnih medija hrvatski je predsjednik "prihvatio pozitivne dijelove plana Z-4 za pregovore", no istodobno je istaknuto da "ne može prihvatiti ništa što je mimo i izvan Ustava RH i međunarodnih konvencija".³⁴ *Večernji list* objavio je cjelovit tekst plana Kontaktne skupine

²⁹ Krmpotić, *Kronologija rata*, Predsjednik Tuđman autocestom do Slavonije, 438.

³⁰ *Isto*.

³¹ Vurušić, "Rusija je bila na strani Hrvatske".

³² Gojko Marinković, "Apsurdi oko Z-4", *AIM* (Sarajevo), 2. 12. 1995.

³³ *Isto*.

³⁴ Krmpotić, *Kronologija rata*, 448.

Z-4 bez uobičajenih popratnih komentara (cijeli dokument nosio je naziv "Nacrt sporazuma o Krajini, Slavoniji, južnoj Baranji i zapadnom Srijemu").³⁵ Međutim, na reakcije opozicije nije trebalo dugo čekati. Kao i Vašingtonski sporazumi, Z-4 je izazvao žestoke reakcije kritičara "Tuđmanove popustljivosti". Kao što je aktualne događaje komentirao Zdravko Tomac, "u sklopu takve koncepcije (plana Kontaktne skupine, op. a.) traži se i legaliziranje srpske države na okupiranom području Hrvatske. Time bi se stvorila osnova za Veliku Srbiju u budućnosti, jer bi se prije ili kasnije i srpski dio Bosne i okupirani dio Hrvatske udružio u tzv. Sjedinjene Srpske Države (aluzija na ulogu SAD-a u cijeloj priči zacijelo nije slučajna, op. a.)".³⁶ Iako su medijski napisi poput "Četiri jahača apokalipse" (*Slobodna Dalmacija*)³⁷ na metaforičan način izražavali strah od nametanja "sumnjivoga" rješenja, malotko je (s pravom) mogao ispravno protumačiti i predvidjeti moguće posljedice prijedloga zagrebačke "mini kontaktne skupine". Umjerenije pak medijske analize govore su da je Zagreb "svojom lukavom odlukom da primi plan i da ga tretira kao polazište za daljnje razgovore" uspio ponešto povratiti "od izgubljene političke pozicije nakon odluke da otkáže mandat UNPROFOR-a", dok se "Knin i Beograd, koji očito i dalje ustraju na krajinskoj državi i ne žele za sada odstupiti od te ideje", dovode "u još teži položaj". Potonji aspekt povezivao se i sa zbivanjima u BiH, "gdje Karadžić uporno odbija da prihvati plan za ovu državu". U tom je smislu zapaženo da su "zbivanja oko plana Z-4 hrvatska diplomatska pobjeda, jer srpske su strane, ili bolje reći strana, jer konce ipak vuku Milošević i Beograd, a Knin je tek izvršilac, same sebe legitimirale kao one koji su za ratnu opciju i pomogle Hrvatskoj da se oslobodi optužbe za ratne namjere".³⁸

Prijelomni trenutak za pokušaj implementacije plana Z-4 – u bilo kojem obliku – bilo je kategoričko odbijanje Srba. Kao 1991., Srbi su i 1995. odbacili specijalni status koji su im nudili međunarodni medijatori, prihvaćajući samo povezivanje "svih srpskih teritorija"; štoviše, "premijer" "Republike Srpske Krajine" Borislav Mikelić održao je "lekciju" veleposlaniku Galbraithu objasnivši mu da je "napravio veliku grešku" te mu je preporučio da se s takvim prijedlozima "obradi Beogradu".³⁹ Galbraith mu je proročanski uzvratilo da će vrijeme pokazati tko je počinio pogrešku.⁴⁰ Na povratku iz Knina, Z-4 veleposlanik Ahrens izjavio je da "usprkos svim naporima nismo uspjeli uvjeriti Srbe da promijene mišljenje i barem preuzmu dokumente. Imali smo namjeru sastati se i s predsjednikom Miloševićem u Beogradu. Nažalost, i on je odbio da nas primi".⁴¹ Takvo je držanje izazvalo konsternaciju predstavnika Amerike,

³⁵ "Nacrt sporazuma o Krajini, Slavoniji, južnoj Baranji i zapadnom Srijemu", *Večernji list* (Zagreb), 3. 2. 1995.

³⁶ Zdravko Tomac, *Iza zatvorenih vrata*, drugi dio: *Tko je ubio Bosnu?* (Zagreb: Birotisak, 1994), 419.

³⁷ *Isto*, 427.

³⁸ Marinković, "Apsurdi oko Z4".

³⁹ *The United States and Croatia: A Documentary History 1992-1997*. 144.

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ *Isto*, 174.

Rusije, Europske unije i Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji; razvoj događaja oko Z-4 i nezadovoljstvo međunarodne zajednice najpreciznije je izrazio Peter Galbraith: "Činjenice govore same za sebe (...) jedna je strana primila Nacrt, suglasila se, iako ima rezervi, da se na temelju njega može dalje pregovarati, a druga je strana nakon što smo otišli sve do Knina, odbila preuzeti Nacrt. Kakve li ironije da je strana koja je odbila primiti taj plan upravo ona koja želi da UNPROFOR ostane"; ne krijući ogorčenje držanjem Srba, Galbraith je zaključio: "Sada jasno možemo reći tko je odgovoran za odbijanje plana. U Kninu tvrde da imaju državu, ali tu državu nitko nije priznao, niti će je ikada priznati. Gospodarski su izolirani i svakim danom sve primitivnije žive. Sada žive i u stalnoj opasnosti od vojne intervencije, a ako prihvate plan imali bi međunarodna sigurnosna jamstva i bili bi dio hrvatske zemlje s mnogo mogućnosti za prosperitet"; na novinarsko pitanje kako sada dalje, Galbraith je odgovorio: "To je začarani krug."⁴²

U konačnici plan Z-4 nije ni postao predmetom ozbiljnih pregovora. Saborski Odbor za mirnu reintegraciju okupiranih područja Hrvatske zaključio je na zasjedanju 6. ožujka da je plan za Hrvatsku neprihvatljiv. Takav se zaključak temeljio na ocjeni Odbora za ustav, koji je konstatirao da je plan suprotan hrvatskom Ustavu, koji ne predviđa mogućnost federalnoga ili konfederalnoga preustroja Hrvatske. Kao što zaključuje hrvatski diplomat Mario Nobilo: "Ostaje otvoreno pitanje koliko bi trajali ti međunarodni pritisci za stvaranje srpske 'države u državi' da neumjerenost u zahtjevima i postupcima na srpskoj strani nisu konačno počeli raditi protiv njih samih. Srpsko odbijanje plana Z-4 1995. (kada ga je Hrvatska iz taktičkih razloga načelno prihvatila), zatvaranje autoceste i ubojstva na njoj, napadi na Bihać, uzimanje talaca UN i pokolj Muslimana u Srebrenici stvorili su u međunarodnoj zajednici, ponajprije SAD, uvjerenje da mir mogu postići samo ako prešutno odobre hrvatsku vojnu akciju koja će uspostaviti balans snaga na području."⁴³

Z-4 – "zapadni" i "balkanski" makijavelizam

Planom Z-4 zapravo se nastavila duga linija kontroverznih prijedloga (konfederalističke kombinatorike, koja je u pravilu sadržavala potenciju visokoga stupnja autonomije ili secesije (jedan je novinar, štoviše, srpske zahtjeve za autonomiju u Hrvatskoj još 1991. nazvao "secesijom u secesiji", s obzirom na konfederalističke zahtjeve Hrvatske prema Jugoslaviji, koji su također protumačeni kao "secesija"). Unatoč naglašavanju hrvatskih pozicija o nemogućnosti odcjepljenja Srba ili njihova konfederalnoga povezivanja sa Srbijom, prijedlog mirne reintegracije u sebi je nedosljedno sadržavao analognu poziciju koju je Hrvatska prihvatila u BiH (autonomija Hrvata i konfederalni odnos Hrvatske s

⁴² Marinković, "Apsurdi oko Z-4".

⁴³ Mario Nobilo, *Hrvatski feniks. Diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990.-1997.* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000), 143.

dijelom BiH /Federacija/); "licitirajući" sa zahtjevima Srba za autonomiju, međunarodna je zajednica – kao i u slučaju Plana B Kontaktne skupine za Bosnu (koji je predviđao konfederalni odnos "Republike Srpske" i Savezne Republike Jugoslavije) – zapravo stvarala potenciju budućih sukoba; izvjestan epilog takvih zamršenih geopolitičkih "akrobacija" bila bi neka nova Jugoslavija ili podjela BiH između Hrvata i Srba, što bi s obzirom na okolnosti i nepopustljivost zaraćenih strana, posebice Srba, svakako bilo osnovom za daljnje sukobe.

Geneza problema mogla se zapaziti od samih početaka traženja rješenja za (bivšu) Jugoslaviju u realpolitičkim kontroverzijama predstavnika međunarodne zajednice. Za upravljanje krizom i donošenje odluka koje su implicirale geopolitičke posljedice "od bitne važnosti" bilo je razlikovanje "između različitih stupnjeva zla" (Paul Johnson).⁴⁴ Osnovno je pitanje bilo kako zaustaviti sukob te postići dogovor koji će bez kompromisa oko temeljnih načela (poput neprihvatanja politike sile i rezultata etničkoga čišćenja) ponuditi svima prihvatljiva rješenja. Rezultanta diplomatskoga vrludanja između principa i realpolitičkih kompromisa bila je permanentna tendencija produbljivanja, a ne razrješenja problema; ona se prije svega očitovala u eskalaciji rata i etničkoga čišćenja.

Tako je takozvanim Vanceovim mirovnim planom od 11. prosinca 1991. predviđeno obuzdavanje rata u Hrvatskoj dolaskom postrojbi UN-a (UNPROFOR), no nije ispoštovana faktična provedba demilitarizacije i najavljena reintegracija okupiranih područja, a etničko se čišćenje nastavilo; stoga je taj sporazum, koji je, štoviše, predstavljen kao sveobuhvatno rješenje za cjelokupni prostor bivše Jugoslavije (nepunu godinu poslije izbija rat u BiH), više rezultirao odgodom i potenciranjem negoli djelotvornim razrješenjem sukoba. Dakako, prazna retorika i neučinkovitost međunarodne zajednice bile su jasan signal da se treba povesti za svojim interesima (neovisno o načelima) te da će odlučujući činitelji u raspletu biti vlastite snage. Kao što primjećuje hrvatski povjesničar Ivica Miškulin: "S obzirom na današnji stupanj istraženosti, može se zaključiti da je UNPROFOR u konačnici doživio neuspjeh zbog dva temeljna razloga. S jedne strane, ni jedna od sukobljenih strana nije istinski prihvatila Vanceov plan, odnosno obje su ga tumačile kao način postizanja konačnoga političkog rješenja: krajinski Srbi kao sredstvo za postizanje statusa državnosti, odnosno pripojenja Srbiji, a Hrvatska kao sredstvo za punu integraciju okupiranih područja u ustavni poredak. S druge strane, UN je u sukob koji se, uslijed međusobno isključivih pozicija Zagreba i Knina, nije mogao riješiti pregovorima intervenirao uporabom upravo onakva mirovnoga instrumenta koji se temeljio na izostanku uporabe prisile."⁴⁵

⁴⁴ Albert Bing, "Međunarodna zajednica i reintegracija Hrvatskoga Podunavlja: realpolitika i multietnički odnosi", u: *Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, ur. Dražen Živić i Sandra Cvikić (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar), 85-87.

⁴⁵ Ivica Miškulin, "'Tehnička pitanja' – Hrvatska, Ujedinjeni narodi, UNPROFOR, UNCRO i sporazum o statusu snaga", *Časopis za suvremenu povijest* 47 (2015), br. 1: 9.

Sličan je bio raskorak u očekivanjima međunarodnih medijatora koji su inzistirali na principijelnim rješenjima i realiteta višegodišnjega kršenja svih normi, što se odrazilo i na relevantnost plana Z-4. Jedan od Z-4 diplomata, Nijemac Ahrens, sudjelovao je i na Haškoj mirovnoj konferenciji 1991., i to kao jedan od eksperata koji su u okviru Carringtonova mirovnoga plana (rujan-listopad 1991.) razrađivali pitanje posebnoga statusa dijelova Republike Hrvatske sa srpskom većinom (drugo poglavlje, članak c-2 Nacrta konvencije Mirovne konferencije o Jugoslaviji).⁴⁶ S obzirom na geopolitičku fragmentaciju jugoslavenske države i pojavu etničkoga čišćenja, pitanje reguliranja statusa manjinskih naroda nametnulo se kao *conditio sine qua non* bilo kakve rasprave o međunarodnom priznavanju državne samostalnosti. Ahrens je upozorio na specifičnosti izrade koncepta manjinskoga prava za Srbe u Hrvatskoj (čiji je bio autor) s kojim se u sklopu problematike bivše Jugoslavije bavio već "tri i pol godine". Usporedivši ga s najboljim svjetskim rješenjima (Sjeverna Irska i Južni Tirol), Ahrens je podsjetio da je pet jugoslavenskih predsjednika (s iznimkom Miloševića) prihvatilo Carringtonov plan iz 1991., koji je još tada uključivao sličan koncept.⁴⁷ Kao što je naznačeno, u vrijeme "prve bihačke krize" i pokušaja implementacije plana Z-4 sva temeljna određenja bila su dovedena u pitanje (neprihvatanje promjena granica silom, neprihvatanje genocidne politike itd.); imajući na umu dotadašnje neprincipijelno držanje međunarodne zajednice, takva je situacija, dakako, generirala realpolitičke projekcije u procjenama zaraćenih strana.

U tom je sklopu zanimljivo primijetiti da su problemi nacionalnih prava i samoodređenja, međurepubličkih razgraničenja i karaktera granica ostali sporna pitanja za mnoge interpretatore raspada Jugoslavije. Tako se u radu Diane Johnstone *Fools' Crusade: Yugoslavia, NATO and Western Delusions* iz 2002. kao jedna od temeljnih teza ističe mišljenje prema kojem je "zaključak Badinterove komisije iz studenog 1991. godine kako se Jugoslavija nalazi u procesu raspada" zapravo potaknuo daljnje širenje sukoba; priznavanjem "umjetnih granica 'republika'" istodobno se "odbijalo razmotriti zahtjeve većih grupa unutar 'republika' koje su željele ostati u Jugoslaviji", čime je, prema autorčinu mišljenju, "Badinter stvorio idealnu formulu za produkciju etničkog sukoba".⁴⁸ Ovo prilično "plošno" (plitko) razmišljanje nehotice je pogodilo jedan od osnovnih postulata "balkanskoga makijavelizma": savezništvo protivnika. U slučaju "triju zaraćenih strana" u ratovima u Hrvatskoj i BiH, savezništvo protivnika podrazumijevalo je tajne dogovore, paralelne višestruke linije odlučivanja, nagle promjene "strana", zajedničke istupe prema strancima i sl. Problem "balkanskoga makijavelizma" očitovao se u njegovoj ograničenosti na političke ciljeve koji su određeni borbom za teritorij (uime nacionalnoga

⁴⁶ Geert-Hinrich Ahrens, *Diplomacy on the Edge. Containment of the Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conferences on Yugoslavia* (Washington D.C.; Baltimore, Maryland: Woodrow Wilson Center Press; The Johns Hopkins University Press, 2007).

⁴⁷ Heffner, Heffner, *The United States and Croatia*, 178.

⁴⁸ Edward S. Herman, "Diana Johnstone on the Balkan Wars", <http://monthlyreview.org/commentary/diana-johnstone-on-the-balkan-wars/>, pristup ostvaren 10. 9. 2015.

interesa), pri čemu su se nerijetko sučeljavale ideologizirane i proizvoljne projekcije povijesnoga i etničkoga prava (koje su se prema potrebi prilagođivale okolnostima u određenom trenutku).⁴⁹ Kao što je naznačeno, za međunarodnu zajednicu najvažnije pitanje bilo je reguliranje statusa manjinskih naroda s obzirom na nacionalne homogenizacije koje su – posebice u ratnim područjima – poprimile očigledno obilježje etno-konfesionalne purifikacije. Naime, pitanje statusa nacionalne manjine unutar većinskoga naroda moglo se (usprkos značajnim razlikama) podjednako postaviti u slučaju statusa Srba u Hrvatskoj kao i Albanaca u Srbiji. Suprotstavljanje planu Z-4 bilo je stoga jedna od logičnih potencijalnih interesnih poveznica Franje Tuđmana i Slobodana Miloševića.

Iako je Tuđman pod pritiskom Arbitražne (Badinterove) komisije 1991. prihvatio koncept "specijalnoga statusa" Srba (Ustavni zakon od 4. prosinca 1991.), u tadašnjoj izmijenjenoj situaciji početkom 1995. nije bio oduševljen priznavanjem autonomije koju je predlagala "mini kontaktna skupina".⁵⁰ U knjizi svojih sjećanja Hrvoje Šarinić detaljno opisuje "proces" upoznavanja hrvatskoga predsjednika s osnovnim značajkama plana Z-4. Tijekom jeseni i zime 1994. u mnogobrojnim susretima Galbraitha – koji je bio glavni tvorac Z-4 – i predsjednika Tuđmana razvio se odnos u kojem je do punoga izražaja došla diplomatska vještina pregovarača, ali i kulturološke razlike, prije svega u shvaćanju politike. Sredinom rujna 1994. Galbraith je hrvatskom predsjedniku izložio američki pristup regiji, koji je od Miloševića zahtijevao priznanje Hrvatske i BiH u njihovim granicama u zamjenu za ukidanje sankcija.⁵¹ Pored toga, upustio se u iznošenje zamisli o unutrašnjem uređenju Hrvatske u sklopu mirne reintegracije UNPA područja. Kako piše Šarinić, predsjednik Tuđman je "tih dana bio (...) prilično neraspoložen...", "... već umoran od tolike količine gluposti koju su iznosili pojedini čimbenici međunarodne zajednice". Na spomen povezivanja "dvaju (srpskih, op. a.) kotara koridorom kroz Slunj" Tuđman je "odrešito i ljutito" upitao "kakva autonomija?", a zatim je ipak dopustio "pomalo zbunjenom" Galbraithu da dovrši izlaganje; "prilično iznerviran, pratio ga je već s dozom podsmijeha, ali ga je pustio da završi svoju nebuloznu ideju..."⁵²

U nastavku opisa te zgrade – u kojoj je, prema Šariniću, Galbraith "počeo s uvjeravanjem koje je prelazilo okvire lijepog diplomatskog ponašanja" – autor donosi portret američkoga veleposlanika koji ocrtava recepciju Amerike od strane dijela hrvatske političke elite: "Procijep između želja i mogućnosti za Galbraitha je bilo nešto sasvim uobičajeno. Njegova taština, iskompleksiranost i ambicioznost navodili su ga na uvijek nove pokušaje da postane važnim

⁴⁹ Leo Tindemans, "Predgovor", u: *Nedovršeni mir. Izvještaj međunarodne komisije za Balkan* (Zagreb; Sarajevo: Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava; Pravni centar FOD BiH, 1997), 16-17; John B. Allcock, *Explaining Yugoslavia* (London: Hurst & Company, 2000), 341.

⁵⁰ Nobilo, *Hrvatski feniks*, 125.

⁵¹ Šarinić, *Svi moji tajni pregovori*, 154.

⁵² *Isto*, 155.

čimbenikom. Tako je bilo i s Planom Z4. Njegov nastup pred predsjednikom Tuđmanom, vlastiti zahtjev za razgovorom i žustrnost s kojom je branio načela dokumenta o kojem je pričao navodila su na pomisao da je upravo on sam autor nebuloznog dokumenta koji je bio temelj plana kasnije nazvanog Z4. No njegova želja za isticanjem često ga je dovodila u sukob s vlastitim, vrlo ograničenim, sposobnostima. Koligod se trudio upoznati zemlju u kojoj je bio veleposlanikom, Galbraith je sporo učio. Ostao je politički romantičar koji je svijet promatrao kroz prizmu američkog političkog *establishmenta*. Prilično idealiziranu sliku američkog društva, onakvog kakvim ga je on doživljavao, pokušavao je stvoriti u Hrvatskoj, što je bila potpuna iluzija.⁵³ Slično mišljenje o američkom veleposlaniku i njegovim mirotvornim nastojanjima imao je, prema Šarinićevu mišljenju, i srpski predsjednik Slobodan Milošević. U jednom razgovoru krajem kolovoza 1995., nakon Šarinićevih upozorenja da bi se "Z4 za Jugoslaviju mogao vratiti kao bumerang na Kosovo", Milošević, koji Galbraithov plan spominje u kontekstu reguliranja statusa Srba u Hrvatskoj nakon "Oluje", iskazuje podjednak prijezir prema strancima (koji se stalno petljaju u /naše unutrašnje/ stvari koje ne razumiju): "Da, da. To su oni idioti Galbraith i Ahrens pisali, a ni sami nisu znali što pišu. Ma ne inzistiram ja na Z4 nego na nekom razumnijem rješenju, a svejedno je kako se zove."⁵⁴

Ambivalentan odnos hrvatskoga predsjednika i njegovih najbližih suradnika prema "američkim partnerima" (u širem kontekstu međunarodnoj zajednici) bio je tek jedan od elemenata "razumijevanja" s najvećim neprijateljem Slobodanom Miloševićem (iako iz taktičkih razloga). Usprkos deklarativnim zahtjevima za asistenciju demokratskoga Zapada (prije svih Njemačke, Vatikana i SAD-a), hrvatska je državna politika kontinuirano iskazivala tendenciju "internih" regionalnih dogovora koji su "izlazili" izvan okvira diplomatskih odnosa zaraćenih strana, što je mnoge analitičare navodilo na zaključak o suradnji Tuđmana i Miloševića (uključujući i tezu o dogovorenom ratu). Tako BBC-jev novinar Tim Judah uz fotografiju rukovanja Tuđmana i Miloševića iz 1991. stavlja ciničan komentar: "Najbolji prijatelji?"⁵⁵ Najbliži Tuđmanovi suradnici poput Mate Granića, Marija Nobila i Hrvoja Šarinića, kao i medijatori David Owen i Richard Holbrooke, spominjali su i različito interpretirali Tuđmanovu sklonost pregovaranju (dogovaranju?) s najvećim neprijateljem Slobodanom Miloševićem. Prema nizozemskom diplomatu Joopu Scheffersu (koju je tu informaciju dobio od svojega ruskog kolege): "Miloševića je plan Z-4 silno oneraspoložio. Bio je šokiran širinom autonomije koja je njegovoj srpskoj braći u Hrvatskoj bila ponuđena. Milošević se bojao da će mu takva široka autonomija biti podastrta kada dođe na razgovor o autonomiji albanske većine na Kosovu."⁵⁶ Povodom izravnoga odbijanja inicijative "mini kontaktne

⁵³ *Isto*.

⁵⁴ *Isto*, 293.

⁵⁵ Judah, *Serbs*, fotografija bez oznake stranice (ispred str. 239).

⁵⁶ Joop Scheffers, *Veleposlanik u Zagrebu 1994.-1998.*, prev. Vinko Prizmić (Zagreb: Ceres, 2000), 46.

skupine", godinu dana nakon "Oluje" Milan Martić potvrdio je utjecaj Beograda na odluku krajiških Srba. U intervjuu listu *Naša borba* Martić je izjavio: "Plan Z-4 nismo ni razmatrali, i to u dogovoru sa srpskim režimom, odnosno predsjednikom Miloševićem."⁵⁷ Florence Hartmann kaže da je Milošević igrao dvostruku igru; u dosluhu sa Zagrebom, koji je 12. siječnja 1995. najavio da neće produžiti mandat UNPROFOR-u, Milošević se priklonio odluci Franje Tuđmana da vojno razriješi problem okupiranih područja (čime se, dakako, odbacuje i plan Z-4). Kao i u slučaju bosanskih Srba, Milošević se na kraju ogradio od svojih sunarodnjaka u "Republici Srpskoj Krajini": "To su ludaci, tome se odupiru čak i oni najumereniji među njima, jer svako zna da bi stavljanje potpisa bilo ravno političkom samoubistvu."⁵⁸ Slijedom tih pretpostavki, Hartmann zaključuje: "Nestrpljiv da što prije riješi problem Krajine, SAD se uključio u igru, vjerojatno ne znajući da je cilj hrvatske intervencije, čija je namjena bila prikazati ustupak Slobodana Miloševića Hrvatskoj kao srpski poraz, upravo dovršiti razmjenu stanovništva protjerivanjem Srba iz Hrvatske."⁵⁹

U tom se kontekstu pojavljuju mnoga zanimljiva tumačenja specifičnosti "balkanskoga makijavelizma". George F. Kennan, jedan od najpriznatijih američkih stručnjaka za bivšu Jugoslaviju, u eseju "Balkanska kriza 1913. i 1993.," u kojem povezuje izvanredno važnu studiju Carnegiejeve zaklade za međunarodni mir o balkanskim ratovima iz 1914. s aktualnim događajima 1993., dotiče se i problema političke komunikacije balkanskih naroda (u koje svrstava i Hrvate, koji nisu sudjelovali u dva balkanska rata, ali su na istim osnovama participirali u kasnijim sukobima): "Osamdeset je godina prošlo otkako je Carnegieva komisija posjetila to područje, a piscu ovog članka nije poznato da su sposobnosti komuniciranja balkanskih naroda danas veće nego prije osamdeset godina. Mnogo je dokaza za ovakvu tvrdnju u zapanjujućem stupnju neprijateljstava što prožimaju to nesretno područje."⁶⁰ Prema Kennanovu mišljenju, "najjači motivirajući činilac u balkanskim ratovima" bio je "agresivni nacionalizam", a taj "nacionalizam, kakav se iskazivao na bojištu, vukao (je) korijenje iz dubljih osobina karakternog nasljeđa, vjerojatno iz daleke prošlosti: to je sklonost da se stranac općenito gleda s dubokom sumnjičavošću i da se politički protivnik vidi kao strašan i nepomirljiv neprijatelj, koji se može učiniti neškodljivim samo totalnim uništenjem. I tako je ostalo sve do danas."⁶¹ Uz "sumnjičav odnos prema strancima", kontinuitet "sposobnosti komuniciranja" do 1993., o kojem govori Kennan, odnosio se na povijesnu inačicu ratovanja "svakoga sa svakim protiv svakoga", što je, dakako, podrazumijevalo

⁵⁷ *Naša borba* (Beograd), kolovoz 1996.; prema: Florence Hartmann, *Milošević. Dijagonala luđaka*, prev. Hvalenka Carrara D'Angely (Zagreb; Rijeka: Nakladni zavod Globus; "Adamić", 2002), 223.

⁵⁸ Hartmann, *Milošević*, 223.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ Cjelovit esej "Davanje države Srbima od početka nije bilo sretno rješenje!"; *Globus* (Zagreb), 17. 9. 1993.; usp. George F. Kennan, "The Balkan Crisis – 1913 & 1993", *The New York Review*, 15. 7. 1993.

⁶¹ Kennan, "The Balkan Crisis".

prijetvornost i tajne dogovore, nagle obrate u savezništvima i sl. (usporedba s Drugim svjetskim ratom također je primjerena). Mnogi zapisi zapadnih diplomata upućuju na kontinuitet takve percepcije balkanske politike. Tako Richard Holbrooke bilježi razgovor s lordom Carringtonom (bivšim ministrom vanjskih poslova Velike Britanije i predsjedavajućim Haške konferencije 1991.): "Carrington, uglađen, poznat po čestitosti, ispričao mi je kasnije da nikad u životu nije sreo takve lažljivce kao što su ljudi na Balkanu."⁶²

Dakako, priče o "prietvornosti Balkanaca" (među koje su svrstavani i Hrvati) bile su poželjan stereotip kojim se cinično opravdavala vlastita hipokriزيا i neučinkovitost (kao što je na primjeru britanske diplomacije empirijski pokazao britanski povjesničar Brendan Simms).⁶³ Međutim, takva zapažanja svakako nisu bila u cijelosti lišena osnova. Slijedom tih postavki, pojavljuju se mnoga relevantna svjedočanstva koja upućuju na "razvoj" ("kretanje") hrvatske političke paradigme koji korespondira s inozemnom recepcijom "balkanskih" politika devedesetih godina. Tako, primjerice, Zdravko Tomac, potpredsjednik Vlade "demokratskog jedinstva" iz 1991./1992., bilježi tendenciju tajnih dogovora "neformalnih skupina" koja je imala važne unutrašnje i međunarodne implikacije (izjednačivanje stranačke i državne politike u Hrvatskoj, izjednačivanje hrvatske i srpske politike prema BiH itd.): "Mi u Vladi demokratskog jedinstva bili smo u dosta teškom položaju jer nismo znali što se tajno dogovara u vrhu HDZ-a Bosne i Hercegovine, ali smo znali da postoji dvostruka tajna linija provođenja paralelne politike s kojom se nismo slagali. Na primjer, za jedan od ključnih sastanaka vrha HDZ-a Hrvatske i HDZ-a Bosne i Hercegovine koji je održan 27. 12. 1991. godine u Zagrebu, ja, kao potpredsjednik ratne Vlade i predsjednik koordinacije za međunarodnu politiku i član Vrhovnog državnog vijeća najužeg sastava ne samo što nisam pozvan nego nisam ni znao da se takav tajni sastanak održava..."⁶⁴

Izravna posljedica takve politike u kontekstu kontinuiteta hrvatsko-srpskih dogovora oko BiH (koji nisu prestajali ni za mirovne konferencije u Haagu 1991.) bila je tendencija izjednačivanja hrvatske i srpske politike u očima međunarodne zajednice. U vrijeme Cutileirove mirovne inicijative krajem travnja i početkom svibnja 1992. (i do tada najžešćih srpskih napada na opkoljeno Sarajevo), susret Radovana Karadžića s Matom Bobanom i Franjom Borasom ("zastupnici Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana") *The Washington Post* popratio je usporedbom s paktom Hitlera i Staljina uoči Drugoga svjetskog rata o podjeli Poljske. Savezna Republika Jugoslavija i Hrvatska opisane su riječima

⁶² Richard Holbrooke, *Završiti rat*, prev. Nura Dika Kapić (Sarajevo: Šahinpašić, 1998), 30.

⁶³ Brendan Simms, "Izdaja intelektualaca: Britanski intelektualci i rat na Balkanu 1991.–1995.", u: *Jugoistočna Europa 1918.–1995. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Dubrovniku 23.–25. 5. 1996.*, ur. Aleksandar Ravlić (Zagreb: Hrvatski informativni centar, 2000).

⁶⁴ Zdravko Tomac, *Predsjednik. Protiv krivotvorina i zaborava* (Zagreb: Slovo M, 2004), 207.

"razbojničke države".⁶⁵ Jedna od zanimljivih ilustracija o "konspiracijskom razumijevanju" Hrvata i Srba (u odnosima prema Muslimanima kao "trećoj strani u sukobu" i međunarodnoj zajednici) jest neformalni razgovor na margina- ma Ženevske konferencije koji bilježi Hrvoje Šarinić sredinom siječnja 1994. godine: "Po završetku bilateralnih razgovora s međunarodnim posrednicima hrvatsko se izaslanstvo sastalo sa srbijanskim. Slobodan Milošević: 'Predla- žem da konačno sednemo utroje i da deklariramo naša gledišta. Muslimani su dobili sve što su hteli – 33,3 odsto BiH, izlaz na Savu, na more, administraciju UN-a u Sarajevu te Evropske unije u Mostaru. Ali Muslimani žele rat. Koncen- trišu se oko Travnika, Viteza i Busovače, a planiraju i opšti napad na Grbavicu. Vidim da ste radi toga prebacili u Bosnu pet brigada.'

Franjo Tuđman (smiješak): 'To su dragovoljci.'

Slobodan Milošević (smiješak): 'Nisam vam ja UN.'

Franjo Tuđman: 'Muslimani svoju politiku grade na tome da trenutno traje rat među nama, Srbima i Hrvatima.'

Slobodan Milošević: 'Da, ako smo ljudi. Mislim da bi ipak trebalo da se nađu sve tri strane.'⁶⁶

Zahvaljujući – uglavnom neprikrivanoj – tendenciji hrvatsko-srpskih do- govora mnogi strani promatrači političkih odnosa na području bivše Jugosla- vije nisu bili previše skloni upuštanju u "suptilnija" tumačenja koja su nudile "zaraćene strane". Tako Florence Hartmann ne samo što uočava bliskost sta- vova Tuđmana i Miloševića (o opasnosti od "islamskoga fundamentalizma" i potrebi hrvatsko-srpskoga dogovora oko BiH i stabilizacije regije) nego nalazi i elemente dogovorenoga rata.⁶⁷ Međutim, sama Hartmann iznosi i tezu – slič- no kao Miroslav Tuđman u obrani politike hrvatskoga predsjednika⁶⁸ – da su "Europljani ohrabrivali 'bilateralne razgovore između zaraćenih strana u cilju pronalaženja rješenja'" (pa stoga sporazumi o razgraničenju i trajnom primirju – poput onoga između Karadžića i Bobana, odnosno Miloševića i Tuđmana od 6. svibnja 1993. – i nisu bili tajni).⁶⁹

U završnoj fazi raspleta događaja u Hrvatskoj i BiH doktrina "balkanskoga makijavelizma" uhodano je korespondirala s "najboljim tradicijama" "uglađe- noga" "europskog makijavelizma", koji je dostojno reprezentirao lord David Owen; iako je, kao što sam kaže u autobiografskim zapisima, bio zagovornik poštivanja principa ljudskih prava, što ga je i dovelo do odgovorne funkci- je međunarodnoga medijatora, Owen je realpolitički naglašavao da se "ono

⁶⁵ *The Washington Post*, 11. 5. 1992. Prema: Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina. Od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.–1996.)* (Sarajevo: Bosanska knjiga; Pravni centar Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, 1997), 93.

⁶⁶ Šarinić, *Svi moji tajni pregovori*, 89.

⁶⁷ Hartmann, *Milošević*, 282, 297 i drugdje.

⁶⁸ "Europski predjednici kod Tuđmana su sami krojili podjelu BiH", *Slobodna Dalmacija*, 29. 3. 2004.

⁶⁹ Hartmann, *Milošević*, 260.

što se vojnički izgubi ne može više dobiti za zelenim stolom".⁷⁰ Krajem svibnja 1995. Owen je odstupio s dužnosti mirovnoga posrednika i tom prilikom posjetio Franju Tuđmana i Slobodana Miloševića ("oproštajni objed"): "Obje su prigode bile ugodne; prisjećali smo se propuštenih prilika i pokušali biti optimistični."⁷¹ Kao "posljednju dužnost" koju je "morao izvršiti" u svojstvu medijatora Owen spominje molbu predsjednika Tuđmana da kontaktira s Miloševićem: "Tuđman me je zamolio da od Miloševića saznam zašto je otkazao privatni sastanak između njih dvojice u jednoj europskoj prijestolnici. Gotovo tri godine, najprije Vance i ja, a onda Stoltenberg i ja, organizirali smo zajedničke susrete njih dvojice, a čak smo i češće organizirali privatne susrete između posrednika. Nazvao sam Tuđmana i prenio mu Miloševićeve razloge te smo prijateljski porazgovarali. Njegove su posljednje riječi bile otprilike: 'U pravu sam kada i dalje pokušavam izgraditi ovaj dijalog između nas i Beograda.' Ja sam na to odgovorio: 'Da, gospodine Predsjedniče, nema drugog načina da se postigne mir u vašem području.'⁷² Prema Owenovim riječima iz 1993., "Milošević je najvažnija figura u cijeloj regiji";⁷³ kada je pak Tuđman, taktizirajući, odlučio okončati mandat UNPROFOR-a u siječnju 1995., Owen je taj čin popratio riječima: "Bio je to klasični Tuđman, a čovjek se morao diviti njegovoj krajnjoj smionosti..."⁷⁴

"Viteške" opservacije engleskoga lorda bile su u nesuglasju s oporom balkanskom zbiljom. "Začarani krugovi" diplomatskih inicijativa koji su nazivani "mirovnim procesom" odvijali su se u višegodišnjoj žučljivoj atmosferi prebacivanja odgovornosti i zgražanja nad nekom od najnovijih manifestacija gruboga kršenja ljudskih prava na Balkanu, što je zajedno s permanentnim političkim komešanjem koje su takve pojave proizvodile u javnosti istodobno magnetski privlačilo i medije i nove mirotvorce. "Vivisekcija" ljudi i teritorija za zelenim stolom postala je diplomatskom normom u karijerama mnogih dužnosnika koji su se zatekli na Balkanu. Realpolitičko ignoriranje realiteta agresivnih i genocidnih aspiracija, pri čemu se u nedostatku sile kojom bi se zapriječilo zločin najčešće vršio pritisak na njegovu žrtvu, koegzistiralo je u bizarnoj simbiozi s osjećajem povijesne misije koji su iskazivali lokalni političari, bilo iz uvjerenja ili pak "iskrene" demagogije. U vrijeme sazrijevanja Z-4 kombinatorike "glavna" Kontaktna skupina upravo je dovršavala takozvani Konačni plan, koji je Carl Bildt popratio sljedećim zapažanjem: "Pregovori oko karte (BiH, op. a.) i njenih ustavnih principa postali su komplicirano američko-rusko cjenkanje. To je imalo za posljedicu da je karta izgledala gotovo nemoguće."⁷⁵ Praksa dotadašnjih pregovora pokazivala je da su preliminarne

⁷⁰ Marijan, *Oluja*, 238. O tome vidi i: Roger Cohen, "Peace in His Time", *The New Republic*, 11. 4. 1996.

⁷¹ Owen, *Balkanska odiseja*, 386.

⁷² *Isto*, 385, 386.

⁷³ "Interview with David Owen on the Balkans", *Foreign Affairs*, spring 1993, 9 (nepotpuni podaci, preslika dijela dokumenta u vlasništvu autora).

⁷⁴ Owen, *Balkanska odiseja*, 374.

⁷⁵ Carl Bildt, *Zadatak mir*, prev. Amna Ibrišagić (Beograd: Radio B92, 1999), 42.

("nemoguće") karte međunarodnih posrednika zapravo bile tek uvertirom doista nemogućih korekcija balkanskih vođa. Prijelomni događaj koji je prekinuo nadmetanje europske i "balkanske" realpolitike bilo je "neprincipijelno" hrvatsko-američko savezništvo; vojna pobjeda Hrvatske, a zatim i odlučna američka diplomatska inicijativa koja je rezultirala Daytonskim mirovnim sporazumom okončale su višegodišnju agoniju Hrvatske i BiH te najavile konačni slom velikosrpske politike.

Zaključni osvrt

Plan Z-4 koji je potkraj siječnja predložen hrvatskoj vladi bio je "nezamisliv", ali ga je Tuđman – taktizirajući – ipak načelno prihvatio kao "osnovicu daljnjih pregovora". Zagreb je na kraju "spasio" Knin, koji je na Miloševićev mig kategorički odbio ponuđeni koncept reintegracije. Unatoč prešutnom zelenom svjetlu Washingtona za vojnu intervenciju Hrvatske početkom kolovoza 1995., Peter Galbraith do zadnjega je trenutka pokušavao realizirati Z-4, čak i kada je postalo jasno da više ne postoje realni temelji za njegovu eventualnu implementaciju. Nakon poraza Republike Srpske Krajine u "Oluji" preostalo je još pitanje reintegracije hrvatskoga Podunavlja. I u tom dijelu mirovnih pregovora plan Z-4 pojavljuje se kao polazišni motiv, ali samo kao pokušaj usklađivanja njegovih osnovnih elemenata s realitetom novih okolnosti. Neposredno nakon "Oluje" američki predsjednik Clinton izjavio je da se uz plan za BiH "mora sačiniti i dugoročno održiv plan za razrješenje situacije u istočnoj Slavoniji (...) utemeljen na hrvatskom suverenitetu i načelima Z-4 (npr. samouprava, pravo izbjeglica na povratak i druga jamstva za Srbe koji tamo žive)".⁷⁶ Galbraith u svojim kasnijim bilješkama kaže da su "njegovi ciljevi za pregovore oko istočne Slavonije bili skromni"; njegovim riječima: "Zamislilo sam sporazum koji bi mirno reintegrirao regiju u Hrvatsku na takav način da se osigura siguran ostatak srpske populacije i istodobno omogućiti povratak prognanih Hrvata u njihove domove."⁷⁷ Na taj su način zahtjevi za srpsku autonomiju koji su otpočeli još 1989., a svoj vrhunac dostigli planom Z-4, doživjeli totalni krah. Odbacivanje plana Z-4 bio je stoga zadnji čin politike Velike Srbije u Hrvatskoj.

Bibliografija

Ahrens, Geert-Hinrich. *Diplomacy on the Edge. Containment of the Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conferences on Yugoslavia*. Washington D.C.; Baltimore, Maryland: Woodrow Wilson Center Press; The Johns Hopkins University Press, 2007.

⁷⁶ Peter Galbraith, "Negotiating peace in Croatia: a personal account of the road to Erdut", u: *War and Change in the Balkans. Nationalism, Conflict and Cooperation*, ur. Brad K. Blitz (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 127.

⁷⁷ Isto.

Allcock, John B. *Explaining Yugoslavia*. London: Hurst & Company, 2000.

"Američka politika prema ratu u BiH 1992. – 1995.", dokumentarni serijal, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2005. Kopija transkripta u posjedu autora.

Begić, Kasim I. *Bosna i Hercegovina. Od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991. – 1996.)*. Sarajevo: Bosanska knjiga; Pravni centar Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, 1997.

Bildt, Carl. *Zadatak mir*. Prevela Amna Ibrišagić. Beograd: Radio B92, 1999.

Bing, Albert. "Međunarodna zajednica i reintegracija Hrvatskoga Podunavlja: realpolitika i multietnički odnosi". U: *Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*, uredili Dražen Živić i Sandra Cvikić, 85-112. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2010.

Bing, Albert. "Put do Erduta. Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici 1994./1995. godine i reintegracija hrvatskog Podunavlja". *Scrinia Slavonica* 7 (2007); 371-404.

Cohen, Roger. "Peace in His Time". *The New Republic*, 11. 4. 1996.

"Davanje države Srbima od početka nije bilo sretno rješenje!". *Globus* (Zagreb), 17. 9. 1993.

"Europski predsjednici kod Tuđmana su sami krojili podjelu BiH". *Slobodna Dalmacija* (Split), 29. 3. 2004.

Galbraith, Peter. "Negotiating peace in Croatia: a personal account of the road to Erdut". U: *War and Change in the Balkans. Nationalism, Conflict and Cooperation*, uredio Brad K. Blitz. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Hartmann, Florence. *Milošević. Dijagonala luđaka*. Prevela Hvalenka Carrara D'Angely. Zagreb; Rijeka: Nakladni zavod Globus; "Adamić", 2002.

Herman, Edward S., "Diana Johnstone on the Balkan Wars", <http://monthlyreview.org/commentary/diana-johnstone-on-the-balkan-wars/>, pristup ostvaren 10. 9. 2015.

Holbrooke, Richard. *Završiti rat*. Prevela Nura Dika Kapić. Sarajevo: Šahinpašić, 1998.

"Interview with David Owen on the Balkans". *Foreign Affairs*, spring 1993.

Judah, Tim. *Serbs. History, Myth & Destruction of Yugoslavia*. New Haven; London: Yale University Press, 1997.

Kennan, George F. "The Balkan Crisis – 1913 & 1993". *The New York Review*, 15. 7. 1993.

Krmpotić, Miroslav, ur. *Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH) 1989. – 1998*. Zagreb: Hrvatski informativni centar; Slovo, 1998.

Marijan, Davor. *Oluja*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, 2007.

Mezić, D. "Galbraith u Kninu: nema mira bez priznanja granica". *Slobodna Dalmacija* (Split), 22. 10. 1994.

Miškulin, Ivica. "Tehnička pitanja' – Hrvatska, Ujedinjeni narodi, UNPROFOR, UNCRO i sporazum o statusu snaga". *Časopis za suvremenu povijest* 47 (2015), br. 1: 7-37.

"Nacrt sporazuma o Krajini, Slavoniji, južnoj Baranji i zapadnom Srijemu". *Večernji list* (Zagreb), 3. 2. 1995.

Naša borba (Beograd), kolovoz 1996.

Nobile, Mario. *Hrvatski feniks. Diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990. – 1997.* Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2000.

Owen, David. *Balkanska odiseja.* Preveli Kolinda Grabar i Miroslav Kovačić. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Hrvatski institut za povijest, 1998.

"Plan skupine 'Z-4' neće biti 'uzmi ili ostavi'". *Novi list* (Rijeka), 22. 10. 1994.

"Potpisan sporazum o gospodarskim pitanjima". *Vjesnik* (Zagreb), 3. 12. 1994.

Raguz, Vitomir Miles. "Washington s jakom Hrvatskom". *Obzor* (Zagreb), 1. 5. 1995.

Raguž, Vitomir Miles. "Who saved Bosnia: Washington or Zagreb?". *Journal of Croatian Studies* 43 (2005).

Scheffers, Joop. *Veleposlanik u Zagrebu 1994. – 1998.* Preveo Vinko Prizmić. Zagreb: Ceres, 2000.

Sekulić, Milisav. *Knin je pao u Beogradu.* Bad Vilbel: Nida Verlag, 2001.

Simms, Brendan. "Izdaja intelektualaca: Britanski intelektualci i rat na Balkanu 1991. – 1995.": U: *Jugoistočna Europa 1918. – 1995. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Dubrovniku* 23. – 25. 5. 1996. , uredio Aleksandar Ravlić, Zagreb: Hrvatski informativni centar, 2000.

Šarinić, Hrvoje. *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem. Između rata i diplomacije 1993. – 1995. (1998.).* Zagreb: Globus international, 1999.

"The Crossing of Mogadishu line (Somalia; The United Nations Force in Bosnia)". *The Economist*, 13. 1. 1996.

The United States and Croatia: A Documentary History 1992-1997. Washington: U.S. Printing Office, 1998.

The Washington Post, 11. 5. 1992.

Tindemans, Leo. "Predgovor". U: *Nedovršeni mir. Izvještaj međunarodne komisije za Balkan.* Zagreb; Sarajevo: Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava; Pravni centar FOD BiH, 1997.

Tomac, Zdravko. *Iza zatvorenih vrata, drugi dio: Tko je ubio Bosnu?.* Zagreb: Birotisak, 1994.

Tomac, Zdravko. *Predsjednik. Protiv krivotvorina i zaborava.* Zagreb: Slovo M, 2004.

Vurušić, Vlado. "Rusija je bila na strani Hrvatske". *Jutarnji list* (Zagreb), 17. 2. 2007.

SUMMARY

„BALKAN“ AND „WESTERN“ MACHIAVELLIAN PHILOSOPHY: Z-4
DIPLOMACY AND/OR ARMS?

The article deals with the genesis and the epilogue of one of the last attempts to resolve the problem of the occupation of Croatia through diplomatic channels on the eve of the military denouement in 1995. The initiative Z-4 (Zagreb four talks) was started in the direct talks between the Croatian President Franjo Tuđman and the US Ambassador to Croatia Peter Galbraith immediately after reaching the Washington Agreement in March 1994 (which cleared the path to closer Croatian-American cooperation and the future Dayton Agreement). Although it had never been achieved – given the new circumstances after the military intervention of Croatia in 1995, in the historical sense the diplomatic initiative Z-4 represents a significant political and diplomatic (inter)phase of an attempt to find a peaceful solution to the problem of reintegration of the occupied Croatian territory. As one of the basically American initiatives, Z-4 equally shows the controversial background of the US policy towards „the region“, the complex issues of political and military cooperation between Croatia and the US (which in the period from 1994 to 1995 became the backbone of the final outcome of the (post)Yugoslav „crisis“), that is to say, the positions of some of the most important factors in the international community. In the broader context, Z-4 has also been analysed as a historical document that expressed different value features of understanding of the political (re)organisation of Croatia, as well as the complex background of the real political premises of the Croatian and American policy, i.e. the forum of international community.

Key words: the Republic of Croatia; plan Z-4; Peter Galbraith; Franjo Tuđman